

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ НОВИНИХ МЕРЕЖ НА МІЖНАРОДНУ СПІЛЬНОТУ

INFLUENCE OF UKRAINIAN NEWS NETWORKS ON THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Бондаренко В.Д.,

студентка II курсу магістратури

факультету міжнародних відносин та світової політики

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті автор проводить ґрунтовний аналіз міжнародного значення українських новинних мереж та їхній вплив на міжнародну спільноту.

Комунікація як процес взаємодії між людьми, соціальними групами та інститутами передбачає виробництво та обмін інформацією, а в умовах переходу до інформаційного суспільства й суспільства знань видозмінює та трансформує всю систему міжлюдських відносин, глибинно впливає на соціальні взаємини і одночасно стає однією із фундаментальних засад існування та розвитку суспільства.

Необхідно звернути увагу на те, що створення людського суспільства знань безпосередньо залежить від функціонування новинних мереж, які відіграють провідну роль у зростанні поінформованості суспільства в життєво-важливих соціальних, політичних, економічних, культурних та інших подіях.

Сфера функціонування новинних мереж – це життєво необхідна та важлива область діяльності будь-якої держави, зокрема України. Де-факто новинні мережі виконують ряд важливих завдань: окрім інформування громадськості про стан справ у країні, медіа-сфера сприяє формуванню у населення держави цілого ряду цінностей та забезпечує утвердження демократичної моделі управління країною.

Зрештою, новинні мережі спричинюють вагомий вплив на систему міжнародних відносин, світову політику та на баланс сил. Варто зазначити, що практично у всіх сферах міжнародної системи інформаційний складник відіграє все більш важливу та вагому роль. Дана стаття присвячена з'ясуванню міжнародного значення вітчизняних новинних мереж та їхнього впливу на міжнародну спільноту. Необхідно пам'ятати, що інформаційне протистояння національних та глобальних мереж є суб'єктивним процесом, який тісно взаємопов'язаний з інформаційним впливом, стримуванням та інформаційною війною. Такого роду протистояння породжує специфічні ризики у сфері інформаційної безпеки і має вагомий вплив на ефективність та динаміку прийняття зовнішньополітичних рішень. Важливо й те, що новинні національні мережі в рамках реалізації інформаційної безпеки за допомогою масиву інформаційних технологій впливають на сприйняття опонента як загальнополітичної, так і військової, економічної, соціальної, культурної ситуації в мирний час або під час кризи та ставлять собі за мету маніпулювати потенціалом та діяльністю противника.

Ключові слова: міжнародні відносини, новинні мережі, інформаційне суспільство, баланс сил, засоби масової інформації, мережеві структури.

In this article, the author provides a complete analysis of the international significance of Ukrainian news networks and their impact on the international community.

Communication, as a process of interaction between people, social groups and institutions, involves production and exchange of information and in the context of the transition to the information and knowledge society, alters and transforms the whole system between human relations, deeply influences social relations and at the same time becomes one of the fundamental foundations of the existence and development of society.

It should be noted that the creation of a knowledge-based human society is directly dependent on the functioning of news networks, which play a leading role in raising public awareness in vital social, political, economic, cultural and other events.

The sphere of functioning of news networks is a vital and important area of activity of any state, including Ukraine. In fact, news networks carry out a number of important tasks: in addition to informing the public about the state of affairs in the country, the media sphere contributes to the formation of a whole range of values among the population of the state and ensures the establishment of a democratic model of governing the country.

After all, news networks have a significant impact on the international relations system, world politics, and the balance of power. It is worth noting that in almost all areas of the international system, the information component plays an increasingly important and important role. This article is about finding out the international importance of domestic news networks and their impact on the international community. It should be remembered that the confrontation between national and global networks is a subjective process that is closely linked to information influence, deterrence and information warfare. This kind of confrontation creates specific risks in the field of information security and has a significant impact on the effectiveness and dynamics of foreign policy decision-making. It is also important that national news networks, through the implementation of information security through an array of information technologies, influence the perception of the opponent, both general political and military, economic, social, cultural situation in peacetime or in times of crisis and aim to manipulate potential and activity of the enemy.

Key words: international relations, news networks, information society, balance of power, mass media, network structures.

Постановка проблеми. Беручи до уваги той факт, що натепер інтернет-журналістика та новинні мережі є одними з найважливіших складників інфосфери нашої держави, вкрай необхідно правильно та ґрунтовно оцінити роль, місце та специфіку новинних мереж України в міжнародному контексті та проаналізувати вплив вітчизняних новинних мереж на міжнародні відносини та баланс сил у ХХІ столітті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даною проблематикою досконало займалися такі дослідники, як Т. Авксентьева, А. Ахременко, Д. Галліна, М. Кондартюк, О. Коновець, Н. Луман, Н. Мороз, праці яких стали фактично теоретичною базою для дослідження даного питання. Варто зазначити, що різні аспекти державного регулювання діяльності новинних мереж представлені в роботах таких вітчизняних та зарубіжних фахівців, як О. Баранова, Н. Белоусова, А. Гончаревська, М. Лебедева, Є. Макаренко, М. Наумова, О. Самуляк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана стаття присвячується одержанню результатів дослідження, які можуть бути використані для удосконалення функціонування новинних мереж України та сприяти використанню вітчизняних новинних мереж з метою просування національних інтересів України в міжнародно-політичному просторі. Для того щоб успішно досягти поставлених завдань, необхідно провести ґрунтований аналіз діяльності українських засобів масової інформації та комунікацій, зокрема оцінити їхній вплив на міжнародну спільноту в цілому.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Метою даної статті є дослідження та визначення місця і ролі українських новинних мереж у світовій політиці та їхній вплив на міжнародну спільноту. Означена мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких завдань:

- розглянути теоретико-методологічні засади дослідження українських новинних мереж як актора світової політики;
- проаналізувати вплив вітчизняних новинних мереж на міжнародні відносини у ХХІ столітті;
- оцінити роль, специфіку та вагомість новинних мереж України у міжнародному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток новинних мереж безпосередньо пов'язаний із розвитком мережевої комунікації в людському суспільстві. Теорія мережевої комунікації в суспільстві отримала доволі широке розповсюдження в міжнародній науковій думці на зламі ХХ та ХХІ століть. Варто зазначити, що дана теорія залишається популярною і дотепер, адже науково-технічний прогрес продовжує стрімко розвиватися, а технологічні уклади на глобальному рівні постійно змінюються.

Зрештою, новинні мережі спричиняють вагомий вплив на міжнародні відносини та на світову політику в цілому, адже інформативний складник відіграє все більш важливу і вагомую роль. Розуміємо, що в останні роки у світі з'явилася величезна кількість альтернативних засобів масової інформації (наприклад, супутникові телеканали), які в деякому сенсі виступають у ролі елементів «м'якої сили». Зазвичай таким арсеналом користуються держави, що досягли певного економічного успіху, що дозволяє претендувати їм на більш вагомую політичну роль у світі. У подібній ситуації одні держави прагнуть бути почутими світовим співтовариством, а інші створюють необхідний для себе імідж, використовують ЗМІ та транслюють коментарі подієвого фону з метою реалізації своїх інтересів та створення потрібних їм певних інформаційних рис навколо тієї або іншої міжнародної ситуації.

Враховуючи непросту геополітичну ситуацію, в якій перебуває Україна сьогодні, вкрай необхідно достовірно та глибинно проаналізувати роль, специфіку вітчизняних засобів масової інформації, їхній вплив на міжнародну спільноту та ефективність використання свого потенціалу для просування та захисту національних інтересів нашої держави в міжнародно-політичному просторі. Дане дослідження проводилося на базі кейсу інтернет-версії новинних мереж України. Зазначені мережі, звичайно, ще не перетворилися на самостійного «гравця» міжнародних відносин, проте вже виступають у ролі самостійного актора української політики.

Загальнонаціональний та міжнародний вплив українських новинних мереж тісно взаємопов'язаний зі статистичними рейтингами даних мереж. Рейтинги інтернет-ресурсів та видань – це доволі специфічне поняття і встановити їх можна за різними параметрами. Зрозуміло, що рейтинги мають доволі важливе значення, адже це змінна категорія і кінцевий результат постійно варіюється між позитивними та негативними показниками. Варто зазначити, що, на жаль, рейтинги за кількістю відвідувань не завжди дають об'єктивну оцінку джерелу, тому ЗМІ та ЗМК повинні намагатися наповнювати свої ресурси важливою та якісною інформацією.

Деякі українські інтернет-видання, які займають високі позиції в рейтингу унікальних відвідувань, у пошуковому запиті «Новини України» не входять у десятку інформаційних лідерів. Наприклад, серед них і «корифей новин» TSN і високо рейтинговий Телеграф. Попри це, збереглися і такі інформаційні ресурси, які спромоглися віднайти та існувати в умовах балансу. До таких інформаційних ресурсів можна віднести «Сьогодні», «Корреспондент» та «Українську правду».

– **UKR.NET:** інформаційна платформа, яка першою з'являється під час пошукового запиту

і транслює «новинні продукти» з посиланнями на інші джерела. У момент відкриття головної сторінки відразу стає зрозуміло, що ресурс справді прибутковий: реклама у вигляді посилань формується на обох полях. Водночас самі новинні статті розташовані по «поличках» – рубриках;

– **korrespondent.net**: інтернет-видання, яке стабільно займає одне із місць у трійці лідерів за будь-яких параметрів оцінювання. Сильною стороною даного ресурсу є те, що головна сторінка представляє новинні сюжети в контексті різних точок зору: тут аудиторія може знайти для себе різні думки щодо певних подій, аналітику, різноманітні категорії, відео/фотоматеріали, які можуть бути корисними для формування оцінки певної ситуації, коментарі експертів із приводу певних подій;

– **segodnya.ua**: також один із лідерів українського рейтингу. Видання транслює унікально свіжі новини, а відмінно продуманий дизайн веб-ресурсу якісно представляють віртуальну сторону газети «Сьогодні»;

– **gordonua.com**: відразу відзначимо, що новинний ресурс gordonua.com – це тільки частина величезного клубу читачів «Гордон». Реклама пропонується скромно, не відволікаючи від головної мети відвідування, тобто новин. Зате позитивним є посилання на статті з мовцями заголовками й тематичними світлинами;

– **rbc.ua**: РБК-Україна – це рейтинговий сайт, що займає стабільне середнє місце у двадцятці найбільш відвідуваних. Свіжі новини стрічкою розгортаються по мірі публікації, тому свіжу публікацію можна знайти миттєво. Для підтримки інтересу читача пропонуються й резонансні новини зі світу політики й шоу-бізнесу;

– **24tv.ua**: український новинний ресурс, віртуальна частина телеканалу «24». Новинний ресурс позиціонує досить високим рейтингом за рахунок особливої подачі матеріалу, власного «стилю». Саме завдяки ньому сайт формує й утримує власну аудиторію читачів;

– **bigmir.net**: ще один часто відвідуваний новинний сайт. Зручний інтерфейс допомагає користувачу відразу зорієнтуватися та знайти статтю на свій смак. Цікава рубрика «Топ-новини»;

– **sensor.net.ua**: ресурс, доволі відомий досить індивідуальною точкою зору на події в Україні й у світі. Однак і в нього є своя аудиторія, у т.ч. міжнародна;

– **obozrevatel.com**: також є одним із найбільш рейтингових новинних сайтів України. Відрізняється своєю соціально-політичною спрямованістю. Цікаво, що відсоток охоплення аудиторії, тобто кількість унікальних відвідувань, тут стабільно зростає;

– **replyua.net**: знайомство із цим ресурсом розпочинається з різноманітних рубрик: тут увага

зосереджена на гострих темах, наприклад, окремими темами-розділами виділені «Крим», «АТО», «Київ»;

– **vesti-ua.net**: новинний ресурс соціальної спрямованості. Пенсійна реформа, заробітні плати, економічні прогнози – це ті теми, що розташувалися в «Топі» сайту;

– **telegraf.com.ua**: дещо незрозуміла система навігації по сторінці й суміш новин не відразу дають можливість розібратися, що тут до чого. Проте оригінальні новини мають свого читача;

– **facenews.ua**: опубліковує статті для широкої аудиторії. Тут і гарячі політичні події, і новини із життя знаменитих і багатих, і спецпроекти, що розповідають про загадки Всесвіту, й провідні історичні розслідування;

– **ny.ua «Новий час»**: великий портал, що включає й спецпроекти, і живий журнал. Новини світу, України, спорт, техніка й рубрика «LOL» роблять його цікавим і сучасним.

Замикають двадцятку найбільш відвідуваних новинних сайтів України такі портали, як: *from-ua*, *liga.net*, *news.enovosty.com*, *unian.net*, *gazeta.ua*.

Безумовно, всі вищезгадані новинні ресурси намагаються завжди бути на вістрі сьогодення й активно залучають як українську віртуальну аудиторію, так і міжнародну. Достатня кількість мешканців України не дивляться телебачення, а, навпаки, надають перевагу режиму онлайн, однак їм не дають забути, що реальний світ існує, і все, що відбувається з ним – відбувається й з нами.

Розвиток інтернет-комунікації в Україні дозволив по-новому проаналізувати «теорію корисності й задоволення потреб», розроблену ще в 1960-х рр. Згідно з даною теорією прагнення комунікаторів до досягнення найбільш високого результату має узгоджуватися з вибором каналу одержання інформації адресатом, а також зі змістом матеріалів. Тому необхідно вивчати, які почуття, цінності й переваги є орієнтирами для вибору джерела інформації індивідами, що дозволить оцінити характер і ступінь ефективності впливу джерел інформації на аудиторію. Дана концепція є важливою для сучасних політичних акторів, які стають активними в Інтернеті. Поширення політичної інформації має відбуватися з урахуванням того, що аудиторія здійснює активний відбір інформації, приділяючи увагу тільки тим матеріалам, які тією чи іншою мірою будуть корисними, і якщо витрати часу й зусиль на це представляються виправданими.

Розвиток технологій комунікації в Інтернет-просторі може мати неоднозначні наслідки. З одного боку, стає можливим використання інформації для досягнення різних цілей шляхом маніпулювання суспільною свідомістю, приховання інформації або обмеження доступу до неї. Однак інтернет-комунікація дозволяє розбудувати демократичні інститути, оскільки більше

число людей може висловлювати свою позицію в публічному просторі, а також можливо здійснювати більш ефективний зворотний зв'язок між владою й суспільством.

Поява інтернет-комунікації стає фактором появи нової форми нерівності – *цифрової*, яка полягає в нерівному доступі до інформаційно-комунікаційних каналів, технологій і ресурсів. Про виникнення нових еліт знання, які будуть мати більший доступ до інформації, говорив ще Д. Белл [1, с.150]. Він також розглядав імовірність того, що політичні актори можуть одержати доступ до інформації про громадян, щоби надалі за її допомогою більш ефективно впливати на них. Однак не враховувалося те, що громадяни самі здатні створювати великі обсяги інформації про себе (Big Data) у процесі комунікації, тим самим перетворюючись із суб'єктів комунікації в об'єкти політичного управління, оскільки інтернет-користувач не тільки одержує інформацію з мережі, але й передає дані про свої переваги й активності [2, с. 788]. Але доступ до масивів цифрової інформації є не в усіх, що формує нові data-класи, які мають можливість здійснювати цифровий контроль над масами. Представниками даних класів при цьому є не тільки суб'єкти політичної влади, але й нові політичні актори, які мають доступ до інформаційних технологій і ресурсів. Традиційні інститути влади з високим ступенем імовірності можуть втратити монополію на одержання й використання суспільно й політично значимої цифрової інформації.

Демократія в широкому змісті є формою політичного устрою суспільства на основі рівноправності вхідних у нього осіб, прийняття рішень більшістю голосів, періодичної виборності представників інститутів влади, а також їх підзвітності населенню. З розвитком мережевих комп'ютерних технологій стає можливим говорити про ймовірність появи різних форм «електронної демократії». На теренах України ці технології дозволять більш ефективно забезпечувати політичну комунікацію й будуть сприяти реалізації принципів народовладдя. Крім того, стане можливим більшою мірою співвідносити політичний устрій з реальними потребами суспільства. Розвиток демократичних інститутів відбувається також за рахунок удосконалення й розвитку механізмів зворотного зв'язку між органами влади й суспільством в Інтернет-просторі. Такий вид політичної комунікації дозволяє інститутам влади бути більш мобільними й доступними для населення, а самі громадяни мають більше можливостей для участі в політичному житті [3].

Із розвитком новинних мереж в Україні, особливо в Інтернет-просторі, змінюються форми й характер функціонування традиційних представницьких інститутів влади, оскільки з'являються

нові можливості й формати їхньої взаємодії з громадянами й інститутами громадянського суспільства. З урахуванням трансформацій, що відбуваються в інформаційному суспільстві, наразі влада в нашій державі може інтерпретуватися не тільки як певне джерело впливу, підпорядкування і сили, але і як специфічна форма соціальної комунікації між акторами політичної діяльності.

Зміни у формі й моделях розподілу влади відбуваються через трансформації в типах і технологіях комунікації, тобто саме типи суспільно-політичної комунікації впливають на інститути влади і є одними із ключових факторів трансформації функціонування інститутів влади. При цьому форми політичної комунікації поступово трансформуються, що в цілому впливає на політичну систему, а отже, і змінює саму систему вітчизняних інститутів політичної влади, а також способи розподілу влади між державою й суспільством. У випадку монополізації якою-небудь групою людей комунікаційного Інтернет-простору, в тому числі й новинних мереж, що визначають формати використання цифрових технологій у політичному управлінні, ця група може одержати доступ не тільки до трансляції політичної інформації, але й можливість використовувати користувацьку інформацію для визначення політичної лояльності конкретних користувачів, моделі їхньої політичної поведінки, що дозволить контролювати й блокувати протестні мережеві аудиторії. Цими групами можуть виявитися неполітичні інститути й опозиційні групи, але існує можливість появи нових політичних акторів за наявності в них ресурсів для монополізації інформаційно-комунікаційного простору. Даний факт стає однією з нових проблем, які виникають перед традиційними інститутами влади, і які необхідно вирішити, використовуючи нові форми комунікації. Українським інститутам влади необхідно як надавати доступ громадянам до інформації, так і контролювати інформаційний простір з метою не тільки його збереження для комунікації, але й для захисту ціннісно-значеннєвих орієнтирів у суспільній свідомості [4, с. 173].

Ця проблема пов'язана з тим, що з появою Інтернету сформувалися нові канали масової комунікації, які транслюють іншу інформацію у порівнянні з традиційними ЗМІ. У сфері публічної політики відбувається процес віртуалізації, одним із ключових інструментів якої є штучне створення віртуальних образів. Віртуальні образи – одна з основних форм існування політичної сили в публічному просторі.

Новинні мережі в Інтернет-просторі, зокрема в Україні, дають більше можливостей для конструювання образів і віртуалізації політичної сфери, оскільки з'являються нові канали впливу на масову свідомість, у тому числі й через горизонтальні зв'язки. Інтернет-технології почали

відігравати значиму роль у здійсненні масових комунікацій і впливати на процеси взаємодії із суспільством у широких масштабах, дозволяючи суб'єктам комунікаційного впливу ефективно конструювати сприйняття суспільством соціальної реальності.

Новинні мережі не тільки поширюють інформацію, але також інтерпретують події, факти й процеси, тим самим надають їм необхідне тим або іншим акторам політичне трактування. Через засоби новинних мереж ефективніше формуються у масовій свідомості переваги, уявлення й стереотипи, що дозволяє конструювати необхідні моделі поведінки, реакції, а також задавати норми й цінності. Для того щоб ефективно управляти суспільством і функціонувати, інститутам влади необхідно формувати в масовій свідомості свій образ, у тому числі через Інтернет-простір.

У рамках політичного управління також важливо розуміти, що для новинних мереж характерне застосування технологій переконуючої комунікації, насамперед політичної пропаганди, сутність якої полягає у формуванні світоглядних установок [5, с. 781]. Однак переконуюча комунікація в новинних мережах працює по-різному. Мережева комунікація має перевагу в можливості створювати слабкі зв'язки з незнайомими людьми, у рівноправній моделі взаємодії. За такої моделі комунікації соціальні характеристики мають менший ступінь впливу, а тому розширюється товариськість і рівень довіри до співрозмовника. У мережі існує взаємна підтримка між користувачами, що мають слабкі зв'язки один з одним, що сприяє більш відкритій дискусії та дозволяє бути більш щирими в процесі комунікації. Усе це відкриває нові можливості маніпулювання суспільною свідомістю з боку політичних акторів, у тому числі з боку представників влади.

Крім того, новинні мережі є одним зі способів пояснення й інтерпретації подій, що відбуваються в політичному просторі. Традиційні ЗМІ впливають на ізольованих друг від друга людей, які індивідуально споживають інформацію з вертикальних односторонніх каналів комунікації. Мережеві співтовариства в Інтернеті мають горизонтальну структуру комунікації, що дозволяє інакше впливати на свідомість користувачів, а також викликає більший рівень довіри в порівнянні з традиційними ЗМІ. Реальні інститути державної влади відчувають суспільний тиск за допомогою віртуальних інструментів мережевих співтовариств, тому класичні інституціональні форми впливу громадянського суспільства на владу змінюються на нові.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, охарактеризувавши новинні мережі України в міжнародному контексті, ми з'ясували таке.

Більшість вітчизняних учених переконані, що, незважаючи на досить еkleктичний і широкий характер поняття «інтернет-журналістика», воно далеко не всезагальне. Саме тому необхідно чітко окреслювати власне журналістське поле у Всесвітній мережі, яке стосується насамперед дослідження й інтерпретації подій. Тобто інтернет-журналістика має бути засобом поширення об'єктивної інформації відносно подій у політичній, економічній, культурній, науковій та інших сферах, а також зберігати при цьому функції, відмінні від реклами чи «public relations».

Значного стимулу для розвитку засобів масової інформації в мережі Інтернет надають суспільні події загальнонаціонального масштабу. Більше того, можна з упевненістю стверджувати, що онлайн-ЗМІ є одними із рушійних сил цих подій, оскільки дозволяють найбільш оперативно отримувати і транслювати інформацію, робити її загальним надбанням. Натепер можна говорити про те, що події кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні набули свого розмаху багато в чому завдяки поширенню інформації про них у мережі Інтернет, насамперед зусиллями засобів масової інформації.

Інтернет-журналістика є однією з найважливіших складників інфосфери нашої країни, яка має велику і суспільно активну цільову аудиторію. Онлайн-ЗМІ де-факто конструюють нову інформаційну реальність у віртуальному просторі. Цей вид журналістики активно розвивається в незалежній Україні впродовж більш ніж 15-річного періоду. За цей час були створені мережеві ресурси не лише національної, але й міжнародної якості, число відвідувачів яких становить в окремі дні декілька сотень тисяч осіб.

Інтернет приніс у традиційну вітчизняну журналістику інтерактивність, персональну орієнтованість, інфоцентричність, миттєвість (оперативність), масштабованість, гнучкість, взаємозалежність та економічність. Водночас досить вагомим лишається і низка невирішених правових, суспільно-політичних та культурно-етичних питань, пов'язаних із вітчизняною інтернет-журналістикою.

Логічним є постановка питання: якими є перспективні тенденції наукового аналізу теорії мережевої комунікації в суспільстві в контексті інтернет-журналістики? Напевно, це будуть досить радикальні концепції, в яких дослідники здійснюватимуть ревізію традиційних оповідних форм, які все ще займають більшу частину не лише традиційних, але й онлайн-видань. Водночас для кардинальної зміни форм е-журналістики необхідною є зміна психології сприйняття та відповідних інформаційних запитів із боку користувачів, а цього не так легко досягнути, якщо говорити про всі прошарки суспільства в Україні та за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Москва : Экономика. 2004. С. 150.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2000. С. 788.
3. Добровольська А. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного росту. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/-books/series/9789660247048/Documents/2010_03Za14.pdf.
4. Иванов В.Ф., Мелешенко О.К. Комп'ютерні технології в засобах масової комунікації: сучасне майбутнє. Київ : РВЦ «Київський університет», 1977. С. 173.
5. Тоффлер Э. Третья волна ; пер. с англ. Москва : АСТ, 1999. С. 781.